

Юрій Глизь (м. Київ)

Міський голова Києва М. К. Ренненкампф: спроба соціологічного портрету

У повідомленні йдеться про діяльність київського голови М. К. Ренненкампфа. Розглянуто його внесок у благоустрій міста. З'ясовано, чому кияни віддали перевагу професору-правнику університету Св. Володимира та його мотивацію до обіймання цієї посади.

Ключові слова: міський голова, дума, управа, М.К. Ренненкампф.

Міста в українських губерніях Російської імперії, втім як й інші міста першої половини ХІХ ст., були занедбанними, з непорядкованими дорогами, побутовою антисанітарією, з нерозвинутою інфраструктурою соціальних послуг [1]. Ці риси проявилися відразу, коли почалось їх залюднення. Адже міста ставали центрами заводської та фабричної промисловості, сюди у пошуках роботи масово приходили селяни та робітники з інших місць. Верховна влада усвідомила всю складність керівництва зростаючими містами, а тому вирішила мобілізувати їхні власні інтелектуальні ресурси.

За задумом реформаторів Міське положення 1870 р. базувалося на принципах самоврядування і лише воно одно могло забезпечити міський благоустрій, враховуючи їхній господарський потенціал і соціальну структуру. Втілення реформи потребувало освічених і дієвих місцевих діячів, здатних підхопити починання верховної влади. За новим Положенням ключовою фігурою управління ставав виборний міський голова думи, який одночасно очолював і її виконавчий орган – управу.

Голова наділявся широкими повноваженнями. Протягом однієї каденції (4 роки) він очолював діяльність думи, з її новими завданнями по благоустрою міста, пошуком коштів для вирішення нагальних соціальних потреб. Адже відтепер дума перебирала на себе обов'язки господаря міста. Їй було дозволено формувати міський бюджет і не лише шляхом стягнення податків, а й продажем і орендою міської власності, зокрема земель, встановленням нових податків. Голова ініціював скликання засідань думи, визначав порядок денний, мав право залучати фахівців для обговорення назрілих питань міського господарства. Очолюючи міську управу, він же втілював у життя всі ті рішення, які ухвалила дума [2].

Першим головою Київської міської думи було обрано у лютому 1871 р. місцевого діяча, юриста, князя П.П. Демидова, який, однак, не довго обіймав цю посаду, поступившись нею на рік університетському викладачеві Г.І. Ейсману. Однак і той не затримався надовго у цьому кріслі, а тому обов'язки голови виконував старший член управи М.К. Ренненкампф [3] і саме його 26 березня 1875 р. було обрано повноцінним керівником думи на наступну каденцію. Тож, очолюючи думу у 1872-1879 рр., він фактично був першим київським міським головою. З'ясувати його внесок у діяльність нової думи, з активізацією самоврядних управлінських принципів, налагодження їх механізмів, як і зрозуміти мотивацію його участі у громадському врядуванні і є завданням цього повідомлення.

Микола Ренненкампф не був уродженцем Києва, народився він у містечку Олександрівці Сосницького повіту Чернігівської губернії 10 вересня 1832 р. у дворянській родині [4]. Освіту отримав у губернській гімназії, яку закінчив 1849 р. Тоді її директором був Я.М. Неверов (згодом – попечитель Кавказького навчального округу), який товаришував з поетом Миколою Станкевичем та істориком Тимофієм Грановським, і полюбляв німецьку художню літературу. Він помічав здібних і допитливих учнів, пробуджуючи у них любов до освіти й знань. Завдяки йому імена істориків Франсуа Гізо, Огюстена Тьєрі, Фрідріха Шлоссера й Фрідріха Лоренца були знайомі Миколі Ренненкампфу з 15-16 років. Закінчивши гімназію, він вступив на юридичний факультет до лицей князя Безбородька. Там на першому курсі, щоб написати твір, прочитав усю працю Шарля Луї Монтеск'є „De l'esprit des lois” (Про дух законів). Наступний рік присвятив вивченню праць Сергія Соловйова, Костянтина Кавеліна та ін. Однак

думка про університет не покидала його, і коли 1851 р. з ліцею пішов найпопулярніший його професор Микола Бунге, слідом за ним до університету Св. Володимира перейшли і найбільш обдаровані студенти. Спочатку Микола вступив на історико-філологічний факультет, але, провчившись там півроку, перейшов на юридичний, який і закінчив 1855 р. із золотою медаллю за роботу: „О нравах и обязанностях оседлых иностранцев и в особенности евреев в России”.

У листопаді 1856 р. він був призначений понад штат старшим учителем Київської другої гімназії, одночасно викладаючи цивільні і межові закони в університеті. Незабаром йому було доручене також читання лекцій з енциклопедії законодавства, а вже 1859 р. він отримав ступінь магістра загальнонародного права та був призначений ад'юнктом кафедри енциклопедії законодавства, а тому звільнився з гімназії. Його дворічне стажування за кордоном сприяло отриманню докторського звання і професорської посади та кафедри юридичної енциклопедії, яку очолював у 1871-1880 рр. [5].

Одним із чинників, чому саме Миколу Ренненкампа обрали міським головою 1875 р. була його ґрунтовна обізнаність з новим Міським положенням 1870 р., про яке він прочитав низку публічних лекцій у Києві [6]. Саме він одним із перших оцінив задум влади та активно відгукнувся на нього. Напередодні виборів 1875 р. аби закріпити авторитет він виступив з новою публічною лекцією, і глибоко проаналізував перші наслідки практичного втілення цього законодавчого акту, дійшовши висновку, що нове Положення наділило міські думи та управи Росії більшою самостійністю, ніж подібні ліберальні закони Бельгії та Швейцарії [7].

Микола Карлович був обраний на посаду голови Київської міської думи за чітко визначеною процедурою згідно букви закону. Балотувалися на цю посаду кілька осіб, проте більше голосів отримали М.К. Ренненкампф та князь М.В. Репнін – по 32. Переголосування принесло перевагу Миколі Карловичу з різницею у чотири голоси [8].

Першими оцінили його внесок у поліпшення життя міста вже сучасники. На урочистому обіді влаштованому 7 квітня 1879 р. на честь складення Ренненкампом повноважень голови думи, М.Х. Бунге підкреслив, що йому вдалося налагодити взаємозв'язок між самоврядуванням і адміністрацією, від якої все ще багато за-

лежало. Він також створив ділову атмосферу співпраці між думою і управою та між гласними аби всі вони дотримувалися закону і свідомо працювали на благо міста [9], а не лише відбували службову повинність, як раніше. Оскільки закон не прописав чітких рекомендацій як мали співіснувати дума і управа, а покладав з'ясування їхніх стосунків на нову міську владу, то Ренненкампу довелося очолити роботу по укладанню інструкції для управи, яка надовго стала для неї нормативним актом [10]. Ще будучи старшим членом управи він відзначив, що найголовнішу увагу слід звернути на запровадження “счетоводства и отчетности, составляющих непременное условие правильного хозяйства” [11].

Забезпечення соціальних потреб Києва Ренненкампф почав з будівництва міської лікарні, яка отримала назву Олександрійської та складалася з двох корпусів, одному з яких було присвоєно ім'я графа Дмитра Бутурліна [12]. Як високоосвічена людина Микола Карлович розумів соціальне значення освіти, а тому сприяв відкриттю шкіл у місті. Зокрема за його клопотанням дума взяла участь у заснуванні 1874 р. ремісничого училища, в утриманні чотирьох однокласних парафіяльних шкіл, з яких одна була дівчача на Великій Васильківській, інша – хлопчача на Маложандармській, та дві для спільного навчання хлопчиків та дівчаток на Лук'янівці та Куренівці. Того ж року міська дума безкоштовно виділила землю для спорудження дитячого Маріїнського притулку в Либідській частині міста [13].

Самоствердження нової влади досягалося спорудженням власного приміщення на Хрещатицькій площі. Його будівництво тривало до 1878 року. Історія цієї споруди, або як назвав її у своєму огляді О.Я. Кониський “Вавилоном”, варта окремої уваги. Ще П.П. Демидов запропонував виділити 50 тис. руб., щоб звести її в Олександрівському сквері. Але тоді ревізійна комісія на чолі з М.К. Ренненкампом не схвалила цей проект, мотивуючи відмову тим, що міський бюджет не має таких коштів. Дума й надалі засідала у будинку дворянського зібрання, а управа – у приватних будинках. Однак тільки-но Ренненкампф став головою, було затверджено новий проект на початкову суму 180 тис. руб. вже у центрі Києва – на Хрещатицькій площі. Його будівництво тривало чотири роки

(1874-1878 рр.) і на нього витратили 330 тис. руб. [14]. 29 січня 1878 р. голова відкрив перше засідання думи на Хрещатицькій площі.

Найперше уваги потребував благоустрій міста, тому замощувалися бруківкою центральні вулиці, тротуари, забезпечувалося їх освітлення. Згідно звіту київського головного інженера І.М. Хижнякова та за матеріалами мостової комісії протягом 1875-1878 рр. було забруковано 8500 кв. саж. та перемощено 38550 кв. саж. [15]. Відзначимо масштабність робіт по впорядкуванню вулиць міста за головування М.К. Ренненкампфа. З освітленням справи йшли не так успішно. За 1875-1879 рр. думою не було встановлено жодного газового ліхтаря, зате було вдвоє збільшено кількість гасових – з 435 до 867, які освітлювали місто на порядок гірше [16]. І це незважаючи на те, що перед виборами 1875 р., у друкованих програмах, було обіцяно збільшення газових ліхтарів на 100 одиниць, а кожного наступного року на 200 [17].

Також розпочалося будівництво вулиці до Байкового кладовища та спорудження зручних сходів, які з'єднували Липки та Бессарабську площу [18], сплановано Житньоторжецьку площу [19]. Прокладання водогінних труб вимагало знань про глибину промерзання ґрунтів

у Києві. Комісія у складі шляхових інженерів, професорів Київського університету та представників товариства водогону зайнялася укладенням їх схеми [20]. Всі ці заходи потребували раціонального витрачання міських коштів, для чого М.К. Ренненкампф широко використовував торги на різноманітні підрядні роботи. Управа розробляла документацію, запрошуючи бажаючих ознайомлюватися з проектами, кондиціями та кошторисом у власній канцелярії [21]. Перевага на торгах віддавалася тим, хто пропонував виконання робіт за меншу ціну, якісно та швидко. Таким чином 1876 р. у Двірцевій частині міста була збудована пожежна кам'яна каланча, відремонтовано пожежний обоз. Заходи протипожежної безпеки, такі важливі для Києва, були високо оцінені владою і київська пожежна команда була визнана однією з найкращих в імперії [22]. Тоді ж була підтримана пропозиція гласного Івана Толлі про заснування Товариства взаємного страхування, на асигнування якого дума виділила 300 тис. руб. [23].

Кошти на ці роботи здобувалися шляхом продажу міської землі під приватне будівництво на Шулявщині, “пустопорожньої” землі на Університетській площі та віддачею на оброчне користування сінокосів на Оболоні

(1876-1885 рр.) [24]. Практикувалася оренда міської власності, зокрема підвалів, лавок під Кисилівською горою та місць під торгівлю [25]. Міський бюджет, крім продажі та оренди міських земель та іншої власності, поповнювався збором з торгових свідоцтв, білетів, акцизів з трактирів, патентів та ін. Згідно звітів міської управи 1875 р. це принесло місту 76676 руб., 1879 р. – 84577 руб., загальна ж сума зборів зросла до 402791 руб. Надходження за продані міські землі за 1875-1879 рр. склали 96851 руб. [26]. Важливим джерелом поповнення міської скарбниці були також прибуткові будинки, які щороку приносили місту 70 тис. руб. [27]. Отже, за роки головування М.К. Ренненкампа статки міста зростали. Загальні чисті прибутки міської скарбниці становили: 1875 р. – 20767 руб., а 1879 р. – 22735 руб. [28].

Значної уваги міської влади потребував санітарний стан Києва, який ускладнився внаслідок перебування тут військ, що брали участь в Російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. Над містом нависла загроза поширення віспи і чуми, від якої люди могли помирати прямо на вулицях. Вихід було знайдено в оренді приміщень для розміщення бідняків у нічліжні будинки, виділивши для цього 2 тис. 500 руб. Допоміг вирішити цю проблему місцевий благодійник М.А. Терещенко, який і облаштував перший нічліжний будинок у місті [29].

Оскільки дума функціонувала на кошти містян, то природно, що набувала значення гласності через процедури звітності і контролю за її діяльністю. Ознайомлення киян лише через присутність на засіданнях думи стало малоефективним. Йшлося про заснування власного друкованого органу, виділити кошти на який запропонував М.К. Ренненкампа. Однак, погодившись покрити всі затрати із власної кишені, він незабаром відмовився, мотивуючи відсутністю “особенной надобности и удобств отдельного печатания протоколов думы” [30], певно, не бажаючи аби фінансова діяльність контролювалася виборцями. Він не підтримав звернення гласного С.Т. Єремеева, який мав власну друкарню, видавати газету, а поклав його під зелене сукно [31]. Тому “Известия” думи почали друкуватися лише з 1880 р., коли М.К. Ренненкампа був уже не при владі.

Будучи головою, він своїми діями деякою мірою дискредитував думу, применшуючи її

значення як колегіального органу. Не прислухався і не враховував позиції та пропозиції гласних [32], часто не брав участі у засіданнях думи. Йому вдалося, використовуючи власний авторитет, жодного разу не звітувати губернатору за весь час свого правління про загальний фінансовий стан [33]. Почав він втрачати прихильність і київської професури, що проявилось під час розквартирування солдатів російської армії у 1877 р. Її уникнути можна було за хабарі членам управи, однак знаючи про це, М.К. Ренненкампа не поспішав наводити лад у цій справі. Як і долати хабарництво, без якого не обходилося надання жодного підряду [34].

Не в останню чергу причиною було те, що Микола Карлович крім університетських лекцій захопився банківською справою, увійшовши до правління Київського приватного комерційного банку. У нього практично не залишалося часу на керівництво думою.

М.К. Ренненкампа збирався балотуватися на наступний термін обіймання посади міського голови. На скільки реальними були шанси виграти вибори? На цій посаді він добився вагомих результатів, зокрема наповнив скарбницю міста шляхом продажі та оренди землі та міської власності. Отримані гроші були спрямовані на будівництво приміщення для думи, впорядкування вулиць, освітлення міста. Деяко було зроблено і в соціальних питаннях. Усе це давало йому сподівання на переобрання. Можливо так і трапилося б, якби не гучна судова справа Сіоні 1878 р. Виявилось, що у Київському приватному комерційному банку трапилася велика крадіжка (близько одного млн. рублів). У ній був звинувачений бухгалтер цього ж банку Вільгельм Сіоні, італієць за походженням. Під час слідства, що велося із грудня 1876 р., з'ясувалося, що М.К. Ренненкампа був причетний до цієї банківської махінації. Серед киян ця інформація обростала найрізноманітнішими чутками. О.Ф. Кістяківський мав найдостовірніші дані, які він отримував від М.Л. Сегета, судового слідчого цієї справи. Міський голова регулярно брав у Сіоні без належного оформлення по 10-15 тис. руб для біржових ставок [35], про що дав показання у слідчій камері [36]. Хоча судовий вирок із засланням в Іркутську губернію без права залишати Сибір протягом 10 років винесли В. Сіоні, але кияни були переконані у причетності до цього зло-

чину міського голови. Неоднозначно сприймалася інформація про те, що М.К. Ренненкампф, крім посади міського голови (6200 руб.) та ставки професора (3000 руб.) отримував у банку ще 8000 руб., загалом щорічно одержуючи 17200 руб. [37] Ця гучна справа висвітлювалася петербурзькими газетами, як халатність керівників банку, на яких і лежала відповідальність за цю аферу [38]. Внаслідок цієї справи відбулося, як влучно висловився О.Ф. Кістяківський, остаточне “прибитие к позорному столбу имени профессора Ренненкампа”, який забув честь і совість “и выше интересов кармана ничего не признающий”. Реакцією на ці події стало те, що “Ренненкампф у всех ныне на языке. Печальная популярность. Я об нем не слышал доброго слова” [39].

М.К. Ренненкампф, розраховуючи на переобрання, вів боротьбу за отримання голосів киян. Поліцією роздавалися фальшиві довіреності для голосування. У Контрактовому будинку на Подолі, де проходили вибори від третьої категорії містян, ті нагадували, як писав сучасник, “кабак, рынок, лавку для торговли голосами” [40]. Процедура виборів розглядалися в губернських по міським справам присутствієм. Зокрема у протоколі 1875 р. йшлося про порушення статті 30 Міського положення, згідно якої бути обраним у гласні не мали права особи, які не досягли 25 років. Таким чином, попри цю заборону до складу гласних обрали Балашова. Проте, міський голова М.К. Ренненкампф, звітуючи губернатору, повідомляв про незначні порушення, що не мали великого впливу на кінцевий результат виборів [41].

Тоді ж у газеті “Киевлянин” з’явилася анонімна стаття, автор якої пояснював серйозність

результатів виборів. До думи повинні прийти гласні, які могли б служити місту, а для цього слід обирати людей з незалежним характером, досвідчених, з бажанням працювати, а також здібних і з високим почуттям обов’язку [42]. М.К. Ренненкампфа 20 лютого 1879 р. все ж таки було обрано гласним від виборців першої категорії.

По закінченню формування списку гласних думи від усіх трьох категорій, князь М.В. Рєпнін напередодні виборів міського голови звернувся до них із закликом врахувати попередню ситуацію та не обирати головою гласного, який обіймав би кілька посад, як це було у випадку з Миколою Карловичем. На посаду голови було висунуто: М.Х. Бунге, М.К. Ренненкампфа, М.О. Терещенка, М.В. Рєпніна, П.П. Демидова і Г.І. Ейсмана. Перші четверо кандидатів відмовилися від балотування, а в результаті голосування між останніми двома найбільшу кількість голосів набрав Г.І. Ейсман, також викладач права університету Св. Володимира.

Отже, підсумуємо. Перші роки діяльності Київської міської думи були пов’язані з ім’ям Миколи Карловича Ренненкампфа, особистості, в якій сфокусувалися проблеми керівництва Києвом на самоврядних принципах. Відрадно, що кияни довірили владу людині з спеціальними правовими знаннями, сподіваючись, що М.К. Ренненкампф, як фахівець, зможе забезпечити діяльність міської думи. З цією новою інституцією влади кияни пов’язували великі сподівання на поліпшення міського благоустрою. Частково їх сподівання виправдалися. Однак, М.К. Ренненкампф виявив й вразливі вади – амбітність, прагнення до швидкого збагачення, нехтування законами.

Джерела та література

1. Див. докладніше: Кошман Л.В. Город и городская жизнь в России XIX столетия: Социальные и культурные аспекты. – М., 2008.

2. 1870 г.; июня 16: Высочайше утвержденное Городовое положение // История державной службы в Украине. Документы і матеріали 1775-1913. – К. 2009. – Т. 4. – С. 740-748.

3. Функції міського голови переходили до старшого члена управи вразі хвороби та виїзду того з міста згідно з законом від 21 травня 1872 р. Про цю зміну повідомлялося губернатору (Полное собрание законов Российской империи. – 2-е собр. – СПб. – 1875. – Т. 74. – Отд. 1: 1872. – № 50858).

4. Рід Ренненкампфів походив з Остзейського краю, був занесений до дворянських матрикул Ліфляндської і Естляндської губерній та до родослівних книг Московської, Санкт-Петербурзької і Чернігівської губерній.

5. Иконников В.С. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира, 1834-1884. – К., 1884. – С. 561-565.

6. Ренненкампф Н.К. Публичные лекции о новом Городовом положении. – СПб., 1871.

7. Газ. “Киевлянин”. – 1874. – № 3 от 5 января.

8. Кістяківський О.Ф. Щоденник. Т.1. (1874-1879). – К., 1994. – С. 50.
9. Газ. “Киевлянин”. – 1879. – № 43 от 12 апреля.
10. Инструкция Киевской городской управы. – К., 1889.
11. Обзор деятельности Киевской Городской Думы за четырехлетие 1906-1910 гг.– К., 1910. – С.76.
12. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 51 от 29 апреля.
13. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 40 от 1 апреля; № 68 от 8 июня.
14. [Конисский А.Я.] Обзор деятельности городской думы за 1871-1882 гг. – С. 241-247.
15. Державний архів м. Києва – ф.163., оп. 39, спр. 21, арк. 207; Протокол №2 Киевской городской думы от 26 февраля 1876 г. – К., 1876 – С. 63-64. Сажень = 2,16 метри.
16. Таблица складена за даними: [Конисский А.Я.] Вказана праця. – С. 248-253.
17. [Конисский А.Я.] Вказана праця. – С. 249.
18. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 41 от 3 апреля.
19. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 10 от 22 января; № 14 от 31 января; № 58 от 15 мая.
20. Институт рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 51, № 432.
21. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 10 от 22 января.
22. Газ. “Киевлянин”. – 1879. – № 43 от 12 апреля.
23. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 70 от 12 июня.
24. Газ. “Киевлянин”. – 1876. – № 46 от 17 апреля, № 74 от 22 июня; № 58 от 15 мая.
25. Газ. “Киевлянин”. – № 69 от 10 июня; № 73 от 19 июня.
26. [Конисский А.Я.] Вказана праця. – С. 89-90, 163-166.
27. Там само. – С.116-127.
28. Там само. – С.115.
29. Там само. – С. 201-207.
30. Там само. – С.12.
31. Кістяківський О.Ф. Вказана праця. – К., 1994. – С. 71, 76.
32. Ось як про це писав О.Ф. Кістяківський: “Интерес Ренненкампа, чтобы никаких вопросов со стороны гласных не было возбуждено: ему некогда работать и заниматься. Он предоставляет работать некоторым членам управы. А сам занят банком. Лишь бы жалование получать” (Щоденник. Т.1. (1874-1879).– К., 1994. – С. 71).
33. Кістяківський О.Ф. Вказана праця. – К., 1994. – С. 277; [Конисский А.Я.] Вказана праця. – С.14-16.
34. Кістяківський О.Ф. Вказана праця. – С. 124, 195-196.
35. Там само. – С. 293.
36. Там само. – С. 391.
37. У той час середній розмір жалування губернатора складав 8 тис. руб. (Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М. – 1978. – С. 159).
38. Кістяківський О.Ф. Вказана праця. – С. 444.
39. Там само. – С. 392, 441-442.
40. Цит. за: Горбачев В.П. Городская реформа 1870 года в Украине. – Донецк. – 2008. – С. 78.
41. Державний архів Київської області, ф. 9, оп. 1, спр. 48, арк. 1-4.
42. Газ. “Киевлянин”. – 1879. – № 20 от 15 февраля.

Юрий Глизь

Городской голова Киева Н.К. Ренненкампф: попытка социологического портрета

В сообщении идет речь о деятельности киевского головы Н.К. Ренненкампа. Рассмотрен его вклад в благоустройство города. Выяснено, почему киевляне отдали предпочтение профессору-юристу университета Св. Владимира и его мотивацию к занятию этой должности.

Ключевые слова: городской голова, дума, управа, Н.К. Ренненкампф.

Yuriy Hlyz

Mayor of Kyiv M.K. Rennenkampf: attempt of sociological record

In the messages speech goes about activity of the Kyiv mayor M.K. Rennenkampf. There is Considered his contribution to the improvement of public services of city. It is found out why the residents of Kyiv gave advantage to the proffesor-lawyer of university St. Vladimir and his motivation to holding this position.

Keywords: Mayor, council, justice, M.K. Rennenkampf.